

امنیت آب در ایران

مجید دکامین، دانشجوی دکتری اکولوژی گیاهان زراعی سازمان محیط زیست

۵ تیر ماه ۱۳۹۵

شماره مسلسل: ۱۱۰۰۲۰۸

شماره شاپا: ۵۲۸۵-۲۴۲۳

چکیده

سرزمین ایران به واسطه موقعیت ژئوپلیتیک خاصش که بر روی کمر بند کم آب‌کره زمین قرار دارد، همواره با تهدید کم‌آبی روبرو بوده و هست. کمبود آب به‌عنوان مسئله‌ای که ناهنجاری‌های روانی چون ناامیدی، سرخوردگی و تنش همچون درگیری ناشی از کم‌آبی و مهاجرت‌ها دارد. از آنجاکه داشتن محیطی سالم از حقوق اولیه انسان به شمار می‌رود، بر همین اساس نبود آن می‌تواند امنیت او را به خطر بیندازد. افزایش نیاز آبی و کاهش منابع موجود آب به همراه اثرات سو تغییر اقلیم، امنیت کشور را به شدت تهدید می‌نماید و مفهوم امنیت ملی را نیز دستخوش تحول کرده است. از این‌رو در این نوشتار سعی می‌شود به بررسی امنیت آب در کشور بپردازیم.

مقدمه

سرزمین ایران به واسطه موقعیت ژئوپلیتیک خاصش، همواره با تهدید کم‌آبی روبرو بوده و هست. اکنون در شرایطی هستیم که میانگین حجم جریان‌های سطحی در کشور در دوره ۱۳۹۲-۱۳۸۴ بالغ بر ۵۲ میلیارد مترمکعب برآورد شده که در مقایسه با متوسط درازمدت ۴۲ درصد کاهش را شاهد بوده‌ایم. حجم کل مخازن در حال ساخت و بهره‌برداری با حجم آب قابل تنظیم در سال ۱۳۹۲ نشان می‌دهد که در حدود ۱۵۱۲۵ میلیون مترمکعب نسبت به ظرفیت پیش‌بینی شده کمبود آب وجود دارد. بسیاری از تالاب‌های کشور یا خشک شده‌اند و یا با بحران کم‌آبی و افت شدید کیفیت آب مواجه می‌باشند. در ۴۰ سال گذشته تراز آب سفره‌های زیرزمینی همواره سیر نزولی داشته و این روند در دهه اخیر تشدید شده است به طوری که تا مقدار ۱/۸۴ (حوضه خلیج فارس و دریای عمان) متر

کاهش یافته است. هم‌اکنون، برداشت اضافی از ذخیره ثابت آبخوان‌ها در کشور از سقف مجاز بهره‌برداری عبور نموده و در برخی از نقاط به حدود ۶/۱ میلیارد مترمکعب در سال رسیده است. برداشت‌های بی‌رویه، حفر چاه‌های غیرمجاز، عدم نظارت کافی بر میزان برداشت‌های فراتر از میزان پروانه بهره‌برداری موجب افت سطح و کاهش کیفیت آب زیرزمینی، نشست زمین در تعدادی از دشت‌ها و پایین آمدن محسوس آبدهی چاه‌ها شده و باعث در معرض نابودی قرار گرفتن تعدادی از آبخوان‌های کشور شده است. ساخت سازه‌های آبی منجر به مهاجرت تعداد زیادی از مردم در حوضه این سازه‌ها شده است. با توجه موارد فوق، روند فعلی برداشت از منابع آب زیرزمینی در کشور یک‌روند غیر صیانتی بوده و دارای آسیب‌های جبران‌ناپذیری جدی بر کمیت و کیفیت آبخوان‌ها و سطح رفاه و بهره‌مندی مردم است.

با توجه به آنچه ذکر آن رفت، بحث آب می‌تواند سرمنشأ مسائلی امنیتی باشد که سیری از هشدار، خطر، تهدید و بحران را به همراه دارد. در حال حاضر، این چالش در مناطق مختلف ایران به شدت خودنمایی می‌کند. با افزایش جمعیت، مراکز استقرار این جمعیت متناسب با منابع آبی که دغدغه‌ای برای دولت محسوب می‌شود، نیست. خشک شدن دریاچه ارومیه، رود کارون، دریاچه هامون و اخیراً نشست زمین در شیراز نمونه‌هایی از این چالش‌ها در مناطق مختلف هستند که منجر به آسیب رساندن به سلامتی و سطح بهره‌مندی و رفاه مردم کشور می‌شود. یکی از این خسارات از بین رفتن منبع درآمد مردم و بیکاری و فقر است. ناهنجاری‌هایی چون: حاشیه‌نشینی، خرابکاری، بزهکاری، روسپیگری از مسائل و مشکلات اقتصادی همچون قاچاق مواد مخدر یکی از انواع جرائمی است که درآمدزایی بالایی دارد، از جمله پیامدهای بیکاری است.

خشک‌سالی و بحران آب می‌تواند در ایجاد ناامنی و برهم زدن نظم عمومی تأثیرگذار باشد. امروزه، امنیت را از دایره محدود نظامی بیرون آمده و می‌بایست در چند سطح آن را تحلیل کرد. کمبود آب به‌عنوان مسائلی است که ناهنجاری‌های روانی چون ناامیدی، سرخوردگی و تنش همچون درگیری ناشی از کم‌آبی و مهاجرت‌ها را به دنبال دارد. از آنجاکه داشتن محیطی سالم از حقوق اولیه انسان به

شمار می‌رود، بر همین اساس نبود آن می‌تواند امنیت او را به خطر بیندازد. افزایش نیاز آبی و کاهش منابع موجود آب به همراه اثرات سو تغییر اقلیم، امنیت کشور را به شدت تهدید می‌نماید و مفهوم امنیت ملی را نیز دستخوش تحول کرده است. گفتنی است که تا پیش‌ازین امنیت ملی عمدتاً ماهیت ایدئولوژیک و نظامی داشته است و حال‌آنکه امنیت ملی بیشتر تحت تأثیر امنیت غذایی و شغلی و مسائل محیط زیستی خواهد بود. امنیت غذایی و شغلی پیش‌شرط اصلی تحقق امنیت ملی است درحالی‌که این دو عامل به امنیت آب وابسته هستند و این مسائل در کشورها و مناطقی که اقتصاد آن بر مبنای منابع آب بنا نهاده شده است پررنگ‌تر است.

راهکارهای پیشنهادی در راستای مدیریت و امنیت آب در کشور

- ۱- تدوین برنامه‌های توسعه کالبدی مبتنی بر آمایش سرزمین و پتانسیل آب کشور
- ۲- نگرش فرا بخشی به مقوله آب، هماهنگی بیشتر اقدامات دستگاه‌های اجرایی و بهبود ارتباطات با ذی‌نفعان
- ۳- اصلاحات ساختاری از جمله در نظر گرفتن حوضه‌های آبریز (و نه استان‌ها) به‌عنوان واحد اصلی مدیریت جامع (به‌هم‌پیوسته) منابع آب.
- ۴- بهره‌برداری از منابع آب غیرمتعارف (مخصوصاً آب‌های شور و لب‌شور) با کاربرد فناوری‌های نوین استحصال و شیرین‌سازی آب.
- ۵- بازنگری و تعیین حجم مخازن سدهای در حال طراحی با توجه به تغییرات هیدرولوژیکی، توجیه اجتماعی و ارزیابی اثرات محیط زیستی.
- ۶- محدود نمودن مصارف آب در بخش‌های مختلف به توان اکولوژیکی حوضه آبریز.
- ۷- کاهش برداشت از سفره‌های آب زیرزمینی با هدف تعادل بخشی به بیلان منفی
- ۸- تخصیص حقا به نیازهای محیط زیستی رودخانه‌ها، تالاب‌ها، دریاچه‌ها
- ۹- تأمین امنیت غذایی کشور (نه لزوماً خودکفایی) با توجه به تجارت آب مجازی
- ۱۰- اهمیت دادن به ارزش اقتصادی آب در کلیه مصارف و ایجاد بازار آب
- ۱۱- اصلاح نظام تعرفه‌ها و قیمت‌گذاری واقعی آب متناسب با پوشش هزینه‌ها
- ۱۲- نظارت و جلوگیری از حفر چاه‌های غیرمجاز، کف شکنی و غیره.

سیاست‌گذاری، مدیریت و امنیت آب در کشور

اگر نگاهی به سیاست‌گذاری‌های مربوط به آب در دو دهه اخیر بیندازیم درخواهیم یافت که اسناد بالادستی مناسبی در زمینه سیاست‌گذاری کلان برای مدیریت و امنیت آب در کشور تدوین و به تأیید مقام معظم رهبری رسیده و ابلاغ‌شده‌اند. از آن جمله می‌توان به سیاست‌های کلی نظام در مورد منابع آب (۱۳۷۹)، راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب (۱۳۸۲)، سند چشم‌انداز ایران در افق ۱۴۰۴ (۱۳۸۲)، سیاست‌های کلی نظام در زمینه اصلاح الگوی مصرف (۱۳۸۹) اشاره نمود. بدین ترتیب خلأ سیاست‌گذاری از این بابت در کشور وجود نداشته و بستر مناسبی برای مدیریت جامع منابع آب و حفظ امنیت آب فراهم‌شده است. علی‌رغم تبلور اسناد بالادستی در قالب مفاد مربوط به آب در برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه کشور، بسیاری از آن‌ها یا اصلاً اجرا نشده‌اند و یا به‌صورت ناقص اجرا گردیده است. برخی از قوانین مصوب در دهه اخیر به دلیل همسو نبودن با اهداف بلندمدت، عملاً در روند مدیریت و امنیت آب کشور اختلالاتی ایجاد نموده است که از جمله آنها می‌توان به قانون تأمین مالی برای جبران خسارت ناشی از خشک‌سالی یا سرمازدگی (مصوب خرداد ۱۳۸۳) که منجر به عدم دریافت حق النظاره آب شد. قانون تبدیل ادارات کل امور آب استان‌ها به شرکت‌های آب منطقه‌ای استان (مصوب اسفند ۱۳۸۳) که رقابت و مناقشه در تخصیص منابع آب را افزایش داده است. قانون تعیین تکلیف چاه‌های آب فاقد پروانه بهره‌برداری

- ۱۳- بهبود سیستم‌های اطلاعاتی و بانک اطلاعات آب کشور
- ۱۴- تقویت ظرفیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد و استفاده از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد برای صیانت آب
- ۱۵- توجه به تأمین حق آب‌های زیستی در حوضه‌ها و کاربرد اصل احتیاط در انتقال آب بین حوضه‌ای
- ۱۶- محدودیت در احداث سدها و در نظر داشتن کلیه جوانب امر در این خصوص
- ۱۷- استفاده از ابزارهای اقتصادی در حفاظت از کیفیت منابع آب و برآورد ارزش واقعی آب در کاربردهای گوناگون.

سخن آخر اینکه ...

کمبود آب می‌تواند زمینه بروز اختلافات و منازعات در اقصی نقاط ایران اسلامی شود. در دقیقه اکنون که در آن به سر می‌بریم، منابع آب شیرین در سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی به یک کالای اقتصادی مهم و ابزاری سیاسی و مؤثر تبدیل شده است. پس آنچه امروزه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار گردیده، ایجاد سازوکار لازم جهت اعمال یک مدیریت جامع و واحد منابع می‌باشد. به عبارت دیگر مدیریت کارآمد و بهینه در جهت حفظ منابع آب کشور، گامی بلند در راستای حفظ و ارتقای قدرت ملی ایران اسلامی محسوب می‌شود. دولتمردان و تصمیم‌سازان نهادهای امنیتی کشور، باید به آب و منابع آبی به‌اندازه دیگر منشأهای تهدید و به‌عنوان یک عامل مهم در ایجاد ثبات و پایداری سکونتگاه‌های این کهن زادبوم توجه بیشتری نموده و برای احیا مجدد این منبع حیاتی و اصلی‌ترین عامل ثبات و امنیت در کشور تلاش نمایند.

استفاده از مطالب با ذکر منبع آزاد است.
متون سیاستی منتشرشده در شمس، بیانگر دیدگاه نویسندگان بوده و لزوماً نظر این شبکه نیست.